

BOEKBESPREKING

Criminologie en strafrechtsbedeling

Marc Schuilenburg & René van Swaaningen

Fijnaut, C. (2014). *Criminologie en strafrechtsbedeling. Een historische en transatlantische inleiding*. Antwerpen: Intersentia / Amsterdam: Uitgeverij Boom Lemma uitgevers, 924 p., ISBN 978-94-000-0466-5 (be) en 978-90-8953-343-2 (nl).

Het blijft een prikkelende vraag of er in de sociale wetenschappen ook theoretische en methodische vooruitgang wordt geboekt. Leidt de uitbreiding van criminologische kennis bijvoorbeeld tot een beter begrip van wat een crimineel beweegt of hoe criminaliteit het beste kan worden aangepakt? Kunnen we de inzichten van de negentiende-eeuwse Italiaanse School van Lombroso en Ferri over de biopsychologische determinanten van criminelen inmiddels in de prullenbak gooien en dienen wij in plaats daarvan de longitudinale studies van hedendaagse ontwikkelings- en levensloopcriminologen voor waar aan te nemen? En, wanneer het antwoord op deze vraag bevestigend zou zijn, hoe voltrekt het epistemologische proces van waarheidsvinding zich dan: als een gematigde, geleidelijke vooruitgang, als een opeenvolging van verschillende paradigma's of eerder op dialectische wijze?

Deze vragen dringen zich op bij het lezen van wat wij als het magnum opus van Cyrille Fijnaut beschouwen: *Criminologie en strafrechtsbedeling. Een historische en transatlantische inleiding*. In twaalf hoofdstukken, die een ruime 900 pagina's beslaan, beschrijft Fijnaut de ontwikkeling van het westerse denken over criminaliteit vanaf de zestiende eeuw in relatie tot de geschiedenis van belangrijke strafrechtelijke instellingen als de politie, het gevangeniswezen en de reclassering. Fijnaut is al in 1998 met dit project begonnen en heeft het 'pas' in 2013 afgemaakt, omdat verschillende 'spelbrekers' (p. viii), zoals zijn werkzaamheden voor de commissie-Van Haak naar de veiligheid en beveiliging van Pim Fortuyn, een snellere voltooiing in de weg stonden. Het is aan het boek niet af te zien. Het lijkt juist *aus einem Guß*, vanuit een aantal centrale ideelijnen, te zijn geschreven en het leest daarom bijzonder vlot.

Fijnaut heeft *Criminologie en strafrechtsbedeling* geschreven om de tekortkomingen die hij signaleerde in andere inleidingen tot de criminologie, het hoofd te bieden. Zo ontbreekt volgens Fijnaut in de meeste inleidingen de maatschappelijke context waarin nieuwe ideeën over misdaad ontstaan en wordt de invloed van de criminologie op de misdaadbestrijding vaak genegeerd. Bij de samenstelling van zijn boek heeft Fijnaut daarom gekozen voor een historische opzet, waarmee hij wil laten zien dat bepaalde argumenten in de debatten over criminaliteit en de aanpak ervan van alle tijden zijn (blz.6). Hij verbindt de hoofdstukken met de geschiedenis van de strafrechtsbedeling om aan te tonen dat de ontwikkeling

Marc Schuilenburg & René van Swaaningen

daarvan tot op zekere hoogte 'een strategische voorwaarde heeft gevormd voor de ontplooiing van de criminologie als een afzonderlijke wetenschappelijke discipline' (p. 6). In het boek worden steeds drie politiek-geografische niveaus aangehouden: (1) Nederland en België, (2) de ons omringende landen (Italië, Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk), en (3) de buitencirkel van de andere Europese landen en met name de Verenigde Staten.

Een van de grote verdiensten van dit boek is dat, waar de meeste hedendaagse handboeken zich beperken tot een bespreking van met name Noord-Amerikaans werk, en een enkele Engelse of Australische auteur, Fijnaut de lezer zich laat bezinnen op onze eigen Europese wetenschappelijke wortels, waarbij hij zich grotendeels baseert op werken in de oorspronkelijke taal. Wij denken de geschiedenis van de criminologie zelf ook heel aardig te kennen, maar de vele details, de debatten tussen wetenschappers en de doorwerking van criminologische inzichten in de strafrechtsbedeling waar Fijnaut ons op wijst, openen toch wel weer hele nieuwe 'denkpistes', zoals de Vlamingen zeggen. De kracht van het boek is volgens ons vooral dat Fijnaut met grote precisie de vastgeroeste beelden uit de gangbare handboeken fileert. Een van de eerste gedachten die wij dan ook hadden was: dit boek moet eigenlijk juist in het Engels verschijnen! Maar ... daar schijnen ook al ver gevorderde plannen voor te bestaan.

Criminologie en strafrechtsbedeling is geen handboek in de traditionele zin van het woord. De meeste actuele criminologische theorieën ontbreken bijvoorbeeld nagenoeg. In plaats daarvan biedt het een echte ideeëngeschiedenis, waarbij vooral de continentaal-Europese wetenschapsgeschiedenis *eindelijk* eens tot zijn recht komt. Het is schier onmogelijk om in een relatief korte boekbespreking volledig recht te doen aan de inhoud van *Criminologie en strafrechtsbedeling*. Wat ons betreft, springen vooral de hoofdstukken over de criminologie in nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie in het oog; de relaties die worden gelegd met de modernisering van het politieapparaat en de vernieuwing van het gevangeniswezen; de receptie van de Europese criminologie in de Verenigde Staten, en de fraaie bespreking van de Freudiaanse psychologisering van de misdadiger tijdens het interbellum. Welk onderwerp of welke criminoloog Fijnaut ook behandelt, hij slaagt er steeds in de platgetreden paden van de gangbare criminologische handboeken, of boutades in de trant van 'iedereen weet toch dat ...', te vermijden.

Een van de mooiste voorbeelden hiervan is zijn uiteenzetting van het werk van Cesare Lombroso – met Hans Grosz en Edwin Sutherland een van zijn meest geliefde criminologen. Fijnaut zet geen clichébeeld neer van Lombroso door hem louter te portretteren als een positivistische schedelmeter. Integendeel: Fijnaut gaat ook uitgebreid in op het feit dat Lombroso een van de eersten was die – met zijn schoonzoon Guglielmo Ferrero – een omvangrijke studie schreef over criminele vrouwen, *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale* uit 1893. Tegelijkertijd laat hij zien dat Lombroso zich uitgebreid bezighield met de preventie van criminaliteit, bijvoorbeeld in het geval van politieke misdaden. Zo wijst Lombroso op de noodzaak van een eerlijker verdeling van de inkomens, het grote belang van voldoende sociale voorzieningen, verbetering van de fabrieksomstan-

digheden, hervorming van het onderwijs, en zelfs op de inschakeling van de media – we spreken hier over het midden van de negentiende eeuw! – bij de verspreiding van opsporingsberichten. Wat wij tegenwoordig ook mogen denken over de houdbaarheid van Lombroso's ideeën, we kunnen niet anders dan bewondering krijgen voor het feit dat Lombroso een ongelofelijke bijdrage heeft geleverd aan de vernieuwing van de criminologie.

Tegelijkertijd, en dat is een andere grote verdienste van dit boek, attendeert Fijnaut de lezer voortdurend op het levende verleden van de criminologische wetenschap. Veel ideeën die als nieuw worden gepresenteerd, blijken bij nadere beschouwing helemaal niet zo nieuw te zijn. Zo stelt Fijnaut vilein vast dat Howard Becker in zijn werk over de definiëring van deviant gedrag nergens naar het pionierswerk van Émile Durkheim op dit terrein verwijst. Ook in het bronnenapparaat van Robert Merton is geen verwijzing te vinden naar het oorspronkelijke anomie-begrip van Durkheim (p. 716). Deze omissies zijn het zeker waard te vermelden, maar wij zouden toch willen volhouden dat zowel Becker als Merton ook wel degelijk een echte vernieuwer van de criminologie is geweest. Becker heeft toch vooral de symbolisch-interactionistische ideeën van George Herbert Mead en Herbert Blumer naar de criminologie vertaald en in Mertons werk zit uiteindelijk meer Karl Marx dan Émile Durkheim.

Bij andere auteurs overtuigt Fijnaut ons wel direct. Soms krijg je echt het idee dat iemand eindelijk recht wordt gedaan, bijvoorbeeld wanneer de differentiële associatieleer van Edwin Sutherland zonder veel omhaal van woorden 'in veel opzichten weinig anders dan een herformulering van de imitatietheorie van Gabriel Tarde' wordt genoemd (p. 656). Sutherland moet Tardes werk goed gekend hebben, want het is al in 1913 in het Engels verschenen in de gezaghebbende reeks *The Modern Criminal Science Series*, waarin in 1916 ook *Criminality and Economic Conditions* van 'onze eigen' Willem Bongers is verschenen. Fijnauts waardering voor Sutherland is dan ook vooral op diens werk over witteboordencriminaliteit gebaseerd.

Fijnaut is niet modegevoelig. Terwijl de hedendaagse psychologie grotendeels 'verbiologiseerd' is, ziet Fijnaut er weinig heil in dat de criminologie ook die kant op gaat. Zo wijst hij erop dat in veel van het huidige biologische onderzoek naar criminelen, denk bijvoorbeeld aan de tegenwoordig zeer populaire neurobiologische opvattingen van Dick Swaab dat wij ons brein zouden zijn, wordt vergeten dat criminaliteit uiteindelijk een kwestie is van 'definitie van gedrag en niet van genen' (p. 629). En ook hier laat Fijnaut niet na ons erop te wijzen dat wij allen staan op de schouders van onze voorgangers, ook al pretenderen velen iets 'nieuws' te hebben bedacht.

Naarmate we dichterbij het heden komen, wordt het boek wel wat onbevredigender: minder afgewogen, meer hapsnap en met schijnbaar toevalliger keuzen over wat wel en wat niet behandeld wordt. Die toevalligheid blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zowel de ontwikkelings- en levensloopcriminologie niet wordt behandeld, als de mondiale, cyber-, culturele of groene criminologie. Het zwaartepunt van dit

Marc Schuilenburg & René van Swaaningen

boek ligt duidelijk bij het criminologische gedachtegoed van vóór de jaren 1970. Wellicht is de reden hiervoor dat Fijnaut zich inhoudelijk niet wilde uitlaten over de betekenis van het werk van zijn tijdgenoten. Hij houdt zich hier in ieder geval veel meer op de vlakke dan bij de historische figuren. Een goed voorbeeld hiervan is de, *excusez le mot*, vrij clichématige behandeling van de ‘affaire’ Buikhuisen. Natuurlijk is de man groot onrecht aangedaan toen zijn biosociale onderzoeksagenda werd neergesabeld als een ‘fout’ soort onderzoek, maar op het hogere abstractieniveau van Fijnauts analysekader zou je verwachten dat er een stap verder wordt gezet. Zo misten wij bijvoorbeeld noties over het *unzeitgemäße* karakter van Buikhuisens onderzoek, dat dertig jaar na de Tweede Wereldoorlog nog niet kon, maar een decennium later gewoon wel; het feit dat Buikhuisen simpelweg meer pretenties had dan hij kon waarmaken; en dat de ‘affaire’ minstens zo sterk in persoonlijke als in wetenschappelijke conflicten was geworteld. Dit zijn, zo denken wij, belangrijke noties die wel zouden worden genoemd wanneer Buikhuisen niet in Fijnauts eigen tijd zou hebben gewerkt, maar in een eerder tijdvak. Natuurlijk is het ook lastig om de waarde van het huidige onderzoek in de criminologie goed in te schatten. We weten eenvoudigweg nog niet welke van de criminologische stromingen die vandaag de dag belangrijk worden gevonden, de tand des tijds zullen doorstaan. Maar voor ons zou dit een argument zijn om de analyse bij de jaren 1970 te laten eindigen.

De keuzes die in dit boek zijn gemaakt om bepaalde ontwikkelingen wel en andere niet te behandelen, zeggen veel over de wijze waarop criminologen hun werkveld in de loop der tijd hebben gedefinieerd en afgebakend. Net als iedere andere discipline heeft de criminologie grenzen aangegeven die bepalen wat wel en wat niet in de orde van haar vertoog valt – om het maar eens in Foucaults termen uit te drukken. In ieder wetenschapsgebied heersen in bepaalde periodes waarheidsaannames die door een meerderheid van de beoefenaren worden gedeeld en waarmee degenen die zich hier te zeer buiten van distantiëren, buiten het ‘serieuze wetenschappelijke debat’ worden geplaatst.

Ons valt in dit verband vooral op dat Fijnaut het gedachtegoed van het anarchisme weglaat uit de geschiedenis van de criminologie en de strafrechtsbedeling. In het licht van het bovenstaande kunnen we stellen dat het idee van een staat die de orde bewaakt zo’n centrale plaats in de criminologie inneemt, dat het denken dat daar niet van uitgaat niet serieus wordt genomen. Dat is des te opmerkelijker omdat anarchisten fundamenteel hebben nagedacht over de oorzaken van criminaliteit en ook argumenten hebben gegeven om de strafrechtsbedeling anders in te richten – en dat is toch het grote thema van Fijnauts boek. Alleen het werk van Clara Wichmann uit de jaren 1920 (p. 439) en het abolitionisme uit de jaren 1980, dat (onder andere door Jeff Ferrell) wel een stroming binnen de hedendaagse anarchistische criminologie is genoemd, komen aan bod. Dit zegt veel over de richting die de criminologie is ingeslagen: er is tegenwoordig vooral aandacht voor het effectiever voorkomen, opsporen en bestraffen van criminaliteit en onveiligheid. Michel Foucault merkte in dit verband in 1975 op: ‘Heb je ooit criminologische teksten gelezen? Ze zijn onthutsend. Ze zijn volledig utilistisch, vol-

ledig in dienst van het systeem.' Hoewel het met betrekking tot de dominante paradigma's wel opgaat, moeten we ook niet blind varen op Foucaults waarschuwing: in 1975 was er bijvoorbeeld ook al een hele symbolisch-interactionistische en kritische traditie in de criminologie ontstaan, waar dat absoluut niet voor opgaat.

Volgens ons zou er in een boek als *Criminologie en strafrechtsbedeling* iets over het anarchisme moeten worden opgenomen, omdat het zo'n belangrijke schakel is tussen het denken van Karl Marx (hoofdstuk 4), het abolitionisme (hoofdstuk 11) en de herstelrecht-benadering (hoofdstuk 11). In het werk van auteurs als Mikhail Bakunin en Peter Kropotkin wordt de mens als van nature goed beschouwd en is crimineel gedrag tot op zekere hoogte een reactie op de organisatie van de samenleving waarin het accent ligt op rijkdom en bezit. Tegelijkertijd, en dit wordt vaak over het hoofd gezien, betekent dit niet dat het anarchisme dus een bestaan zonder de aanwezigheid van officiële gezagsdragers impliceert. Bakunin en Kropotkin zijn bijvoorbeeld slechts van mening dat veiligheid niet door de staat hoeft te worden gegarandeerd. Veiligheid is ook mogelijk zonder het machtsmonopolie van de staat en dus ook zonder een centrale politiemacht. Hoewel het vaak lastig is om te bepalen of het gaat om letterlijke of metaforische begrippen, wordt in het anarchisme uitgebreid gesproken over sancties, rechtbanken en wetten. Zo schrijft Bakunin in *Principles and Organization of the International Brotherhood* uit 1866 over een samenleving met 'rechters, wetten, rechtbanken en parlementen'. Met betrekking tot de rechterlijke macht pleit hij voor een directe verkiezing van officiële gezagsdragers door de bevolking. En ook William Godwin, de Engelse pleitbezorger van het filosofisch anarchisme, houdt in *Enquiry Concerning Political Justice* uit 1793 een betoog voor het reguleren van conflicten door tijdelijke en lokale jury's. De eigen verantwoordelijkheid wordt zo gekoppeld aan een vorm van lokaal zelfbestuur en een actieve betrokkenheid bij de omgeving waarin mensen leven. Dit zijn thema's die in onze participatiesamenleving, waarin een vergaande responsabilisering van de bevolking via vormen van juryrechtspraak en werkwijzen als Buurt Bestuurt heeft plaatsgevonden, opnieuw actueel zijn.

In de dominante criminologiebeoefening wordt het anarchisme gelijkgesteld aan chaos en wanorde, terwijl het in bijvoorbeeld de culturele criminologie wordt gezien als tegencultuur, zoals bijvoorbeeld de Occupy-beweging. Hier zou een weerlegging van vastgeroeste clichés dunkt ons zeer op zijn plaats zijn. Dit uitstapje naar het anarchisme raakt de kern van de epistemologische vraag die we aan het begin van deze bespreking hebben gesteld: is er in de geschiedenis van de criminologie sprake van een lineaire vooruitgang, van een opeenvolging van heterogene paradigma's, of van een dialectische ontwikkeling? Het antwoord op deze vraag blijft in *Criminaliteit en strafrechtsbedeling* in het midden.

Aan de ene kant heeft Fijnaut een historische inleiding geschreven met *Boevenucht* van Volckertszoon Coornhert uit 1567 als 'eerste Nederlandse criminologische traktaat *avant la lettre*' (p. 16). Aan de andere kant stelt Fijnaut zich op het standpunt dat de westerse criminologie zich ook discontinu heeft ontwikkeld. Zo

deelt hij in hoofdstuk 12 de criminologie van de laatste honderd jaar in drie periodes in (p. 812-813). De eerste periode loopt van het einde van de negentiende eeuw tot de jaren 1920. Het was een periode waarin de grondslagen, methoden en doeleinden in biologische, psychologische en sociologische richting tot bloei kwamen. De tweede periode loopt van de jaren 1920 tot de jaren 1960. Hierin vond in Europa een nazistische en marxistische ideologisering van de criminologie plaats, die in de Verenigde Staten een bloei inluidde van de criminele sociologie: denk hierbij aan het indrukwekkende veldwerk van de *Chicago School* van onder anderen Robert Park en Ernest Burgess. De derde periode beslaat de tweede helft van de twintigste eeuw, waarin een grote variatie is ontstaan in theoretische perspectieven, onderzoeksmethoden en thema's.

Met betrekking tot de huidige tijd wijst Fijnaut erop dat de beleidsgerichtheid van de criminologie onder omstandigheden een probleem kan vormen voor haar wetenschappelijke status. Dit was bijvoorbeeld het geval in de hiervoor genoemde tweede periode van de twintigste eeuw in nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Wellicht ligt hierin ook de impliciete wens van Fijnaut voor aan de ene kant een 'doorontwikkeling van de criminologische theorievorming' (p. 8) en aan de andere kant het bewaken 'dat de criminologie – in het spoor van Beccaria – ook een normatieve wetenschap blijft' (p. 815). In de huidige beheersingscultuur, die sterk is gericht op het voorkomen van risico's en gevaar door middel van verboden, boetes en afschrikking, ligt op dit vlak een schone taak voor toekomstige criminologen.

Wat impliceert Fijnauts analysekader voor zijn visie op de epistemologische basis van de criminologie? Voor de bespreking van de geschiedenis van de criminologie in samenhang met de doorwerking ervan in de strafrechtsbedeling zijn goede redenen. Maar een dergelijke keuze legt misschien ook wel een van de zwakke kanten van de criminologie als wetenschap bloot. David Garland stelt in dit verband dat de criminologie een relatief zwakke epistemologische status heeft, juist omdat zij zich altijd in wisselwerking met externe factoren, zoals met name veranderende praktijkbehoeften, heeft ontwikkeld. Niet alleen schrijven criminologen zodoende misschien te vaak *voor* de politie en te weinig *over* de politie, maar als zij als wetenschappers meegaan met telkens wijzigende strafrechtelijke prioriteiten, cumuleert hun kennis ook niet optimaal. Wat door Fijnaut dus als de grote maatschappelijke relevantie van de criminologie wordt gezien, ziet Garland als een reden voor haar gebrekkige wetenschappelijke vooruitgang.

Een ander gevolg van Fijnauts keuze om de ontwikkeling van de criminologie vooral te relateren aan die van de strafrechtsbedeling is dat aan de empirische verfijning van de criminologie en aan empirisch onderzoek überhaupt naar verhouding weinig aandacht wordt besteed. Hoewel Fijnaut met name in zijn bespreking van de naoorlogse Noord-Amerikaanse criminologie veel waardering toont voor het empirische fundament dat onder het werk van Europese theoretici is gelegd, missen wij toch een fundamentele bespreking van de verhouding tussen ideeëngeschiedenis, veranderende praktijkbehoeften en de empirische uitbouw van het vak.

Criminaliteit en strafrechtsbedeling is een indrukwekkend boek van een van de meest vooraanstaande Nederlandse criminologen dat zijn gelijke niet kent in het Nederlandse taalgebied. Ondanks het feit dat de actuele criminologische theorieën er wat bekaaid afkomen, zou het boek volgens ons verplichte kost dienen te zijn op alle universiteiten waar criminologie wordt onderwezen, omdat je het heden pas echt kunt begrijpen als je het verleden kent. Wij hopen dat het binnen het onderwijs in de criminologie eenzelfde plaats zal innemen als het rechtsfilosofische boek *Instrumentaliteit en Rechtsbescherming* (1990) van René Foqué en Just 't Hart ooit deed in het juridische onderwijs. Dat was ook een dik en tamelijk ingewikkeld boek, maar het leerde studenten wel fundamentele vragen te stellen. En daar gaat het in het wetenschappelijk onderwijs denken wij vooral om.

Ten slotte: het is veelzeggend dat het boek weliswaar veel afbeeldingen bevat, maar dat daar geen enkele foto van een criminoloog en geen foto of kunstzinnige verbeelding van criminaliteit bij zit: het zijn allemaal foto's van boekomslagen! *Criminaliteit en strafrechtsbedeling* is voor alles een boek over boeken en veel minder over de mens – of die nu criminoloog of crimineel is – of over de maatschappelijke gevolgen van criminaliteit. Deze vaststelling is nadrukkelijk niet bedoeld als kritiek: wetenschappelijke ernst begint immers pas, zo wordt met *Criminologie en strafrechtsbedeling* van Cyrille Fijnaut duidelijk, door heel veel te lezen.